

CARL MENGER

A PÉNZ EREDETÉRŐL¹

ON THE ORIGINS OF MONEY

A pénzelmélet, azaz a pénz fogalmának és gazdaságban betöltött szerepének megértése sokat veszített súlyából az elmúlt évszázad során, viszont az új blockchain technológiák megjelenése miatt ma ismét sürgetővé vált az újragondolása. A pénzelmélet a 19. és 20. század fordulóján, azaz az említett hangsúlyvesztés előtt, a gazdaságpolitika egyik legintenzívebb területének számított. Ennek bizonyítéka a marginalista Carl Menger 1892-ben, az Osztrák–Magyar Valutabizottság számára készített szakértői véleménye, amely a kor nagy kérdését, az aranystandardba való belépést szorgalmazza. Úgy gondolom, a bemutatott műfordítás legalább részben segít megérteni napjaink vitáit és trendjeit.

Monetary theory i.e. the understanding of the concept and role of money in economy has lost much of its importance during the last century. Rethinking money however became urgent because the appearance of new blockchain technologies. On the turn of the 19th and 20th century, monetary theory was regarded as one of the most intensive fields of economic policy. As evidence I represent the expert's report of the marginalist Carl Menger, on the importance of joining the gold standard for Austria which he testified in 1892, in front of the Currency Commission of Austria-Hungary. I believe the presented translation at least partly helps to understand the debates and trends of our times.

1. BEVEZETÉS

Létezik egy jelenség, amely régóta meglehetősen nagy érdeklődést vált ki a társadalomfilozófusok és gyakorlati közgazdászok köreiből: néhány árucikk (úgy mint érmékbe vert arany és ezüstdarabok, valamint az ezeket képviselő papírdarabok) univerzálisan elfogadott csereszkedelmi eszközzé válása. Még a legátlagosabb értelmi képességekkel rendelkezők számára is világos, hogy egy árucikket tulajdonosa egy számára értékesebbre cserélne csupán el. Azonban az a koncepció, hogy egy nemzet piacán forgalmazott minden árucikk beváltható legyen látszólag értéktelen apró fémkorongra, vagy azokat jelképező papírokra, annyira ellentétes a dolgok általános menetével, hogy azt még az olyan kiváló gondolkodók is, mint Savigny, rejtélyesnek minősítik.

Nem szabad azonban feltételezni, hogy e jelenségben az érme vagy papír formája a rejtélyes. Eltekinthetünk e formáktól, és megvizsgálhatjuk a korábbi gazdasági stádiumokat, amelyek egy-két országban a mai napig jelen vannak mint gazdasági közvetítő eszközök; ilyenek például a veretlen nemesfém-darabok, állati prémek, teafüvek, kagylóhéjak, olykor akár szarvasmarhák

¹ Fordította: Barczikay Tamás, egyetemi tanársegéd, Világgazdasági Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem. A fordítás Menger, K. (1892). „On the Origin of Money.” *The Economic Journal*, 2(6), 239-255 cikke alapján készült.

is. A kérdés ebben az esetben is ugyanaz: miért fogadja el a gazdálkodó ember ezeket az árucikkeket még akkor is, ha nincs rá szüksége, vagy ha szükségletét már kielégítette az általa a piacon értékesített cikkek cseréje révén, amely alatt figyelembe vette, hogy milyen árucikkekre van vagy lesz szüksége a tranzakciói folyamán.

Az első esszéktől kezdve egészen a mai napig tartó szociális jelenségről szóló értekezésekig az a kiindulópont, hogy a pénz természete, tulajdonságai milyen kapcsolatban állnak a gazdasági élet forgásával. Filozófusok, újságírók és történészek, de olykor még naturalisták és matematikusok is megküzdöttek ezzel a jelentős problémával és nem létezik olyan kultúra, amelyben ne keletkezett volna bőségesen erről a témáról szóló irodalom. Mi a természete azoknak az apró korongoknak és papíroknak, amelyek magukban látszólag nem szolgálnak semmilyen hasznos célt, és amelyek ennek ellenére naponta sokszor cserélnek gazdát cserébe olyan árucikkekért, amelyekért mindenki szívesen odaadná portékáit? A pénz az árucikkek világának egy organikus tagja, vagy egy gazdasági anomália? Vajon kereskedelmi értékét ugyanazok a feltételek szabályozzák-e, mint a többi árucikkét, vagy mindezt a szokásjog és az államhatalom beavatkozása eredményezi?

2. EDDIGI MEGOLDÁSI KÍSÉRLETEK

A fent említett probléma megoldására eddig tett erőfeszítések nincsenek arányban a tudományos kutatás történelmi fejlődésével vagy az erre fordított idő és intellektus mértékével. A pénz rejtélyes jelensége a mai napig kielégítő magyarázat nélkül áll; még az alapvető természetét és lényegi kérdéseit illetően sincs közös megegyezés. A mai napig nincs kielégítő elméletünk a pénzről.

Az első kézenfekvő gondolat a pénz sajátos általános csereeszköz funkciójának magyarázatára, hogy arra általános szokásként vagy jogi rendelkezésként hivatkoznak. Ebből fakad az a probléma, amire a tudomány magyarázattal óhajt szolgálni: miért cselekednek a gazdálkodó emberek homogén módon, amely, bár általában véve a közjó érdekének megfelel, ám a szerződő felek leg-alapvetőbb érdekeivel ellentétben áll. Ilyen körülmények között mi lehetne annál kockázatosabb, mint a folyamatban lévő üzletbe bevonni olyan tényezőket, amelyek azon kívül állnak? Annak a feltételezése, hogy néhány árucikkét, kiváltképp a nemesfémeket, az általános cserecikkek szerepébe emel valamiféle általános szokás vagy törvény, megoldotta ezt a problémát, meghozza annál könnyebben, minél inkább szabályozott volt a pénzürmék kibocsátása. Platón, Arisztotelész és a római törvényhozók is épp ugyanezt a véleményt hangoztatták, mint ahogy a középkori írók is. Még a modernebb pénzülméletek sem haladták meg ezt az álláspontot!²

Az elmélet alaposabb vizsgálata súlyos kételyekre adott okot. Egy olyan jelentős és univerzális esemény, mint a pénz törvényhozás útján történő megalkotása – a törvényileg megszabott cserecikkek ismérveiről nem is szólva – minden bizonnyal megmaradt volna az emberiség emlékezetében, már csak azért is, mivel annak egyszerre számos helyen kellett megtörténnie. Ennek ellenére semmilyen történelmi emlékből nem találhatunk megbízható nyomokat pontosan

² Lásd: Roscher, System Der Volkswirtschaft, I sec. 116; Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, 1871, 255. oldal, et seq.; M. Block, Les Progres de la Science économique depuis A. Smith, 1890, II. p. 59, et seq.

körülhatárolható cserecikkek létrejöttére, felfedezésére, vagy múltbeli bevezetésére, még kevésbé arra, hogy melyik gazdasági civilizáció használta a pénzt legelőször.

Valójában azonban az ezzel foglalkozó elméleti szakemberek többsége továbbmegy a pénz eredetének magyarázatában. A nemesfémek sajátos rugalmasságát valutaként és pénzermeként először Arisztotelész, Xenophón és Plinius fedezte fel, akiket John Law, Adam Smith és tanítványai követtek, akik mélyebben akarták feltárni az okokat és további magyarázatot kerestek arra, hogy milyen speciális tulajdonságok vezettek a nemesfémek általános cserecikkként való használatához. Mindazonáltal világos, hogy a nemesfémek törvényszabta és szokásjogi preferáltsága, azok monetáris funkciókra való könnyű alakíthatósága miatt is, feltételezi a pénz és ezen nemesfémek pragmatikus eredetét. Ennek a feltételezésnek azonban nincsenek történelmi alapjai. Még a fentemlített elméleti gondolkodók sem foglalkoznak érdemben a valódi problémával: hogyan lehetséges az a folyamat, melynek során néhány árucikk (nevezetesen a kulturális fejlődés egy bizonyos szakaszában a nemesfémek) lép elő a rengeteg másféle árucikk közül, és lesz belőlük általánosan ismert és elismert csereeszköz. Ez a kérdés nemcsak a pénz eredetét és természetét érinti, hanem annak a többi árucikkkel való kapcsolatát is.

3. A CSEREESZKÖZ LÉTREJÖTTÉNEK PROBLÉMÁJA

A gazdálkodó emberben lassan realizálódnak a cserékben rejlő gazdasági előnyök. Céljai elsődleges irányát – minden primitív kultúrára jellemzően – a legalapvetőbb tényezők határozzák meg. Ezek arányossága rögzíti számára az általa keresett árucikkek értékét az üzletkötéseiben. Ilyen körülmények között mindenki a számára közvetlenül szükséges áruk cseréjéből él, míg elutasítja azokat, amikre egyáltalán nincs szüksége, vagy amikből már megfelelő mennyiség áll a rendelkezésére. Ebből világosan kitűnik, hogy a megköthető üzletek száma igencsak korlátozott. Gondoljunk csak arra, milyen ritkán esik meg, hogy a valaki más tulajdonában lévő árucikk használati értéke kisebb, mint egy másik árucikké valaki más birtokában. Az utóbbi számára pedig ennek az ellenkezője igaz. Azonban még ennél is ritkább ezen két tulajdonos találkozása. Ebből következik az áruk közvetlen cseréjének nehézsége. A kereslet és a kínálat számszerűen nem találkoznak egymással; egy oszthatatlan jószág cseréje egyéb javak más tulajdonában lévő választékára, vagy olyan javakra, amelyekre az igény időszakos, vagy csak különböző emberek kínálják! Még abban az egyszerű, ám gyakori esetben is, amelyben A-nak igénye van egy B tulajdonában lévő gazdasági egységre, B-nek pedig egy olyanra, amely birtokosa C, míg C igénye valami olyasmira, amit A birtokol, az alkudozás szabályszerűségei miatt a szóban forgó cikkek cseréje szükségszerűen nem jöhet létre.

Ezek az akadályok legyőzhetetlennek bizonyultak volna az áruforgalom fejlődésében, és ezzel együtt az időszakos igényű javak gyártásában is, ha nem lenne jelen a dolgok alapvető természetében a megoldás: a különböző árucikkek piacképessége. A kereskedelmi cikkekben jelenlévő ilyen jellegű különbségek a pénz és általában véve a piac elméletében a lehető legfontosabbak. Az a tény, hogy e jelenségnek az eddigiekben nem tulajdonítottak kellő mértékű fontosságot, a kereskedelem tudományának siralmas hiányossága és egyben a monetáris elméletek elmaradottságának egyik legfőbb oka. Bármilyen pénzelmélet előfeltétele a javak piacképességének felismerése. Ha ezt megértjük, világossá válik, hogy a pénz szinte korlátlan piacképessége egy kivételes

esete a gazdasági élet egy általános jelenségének, annak, hogy az árucikkeknek eltérő a piacképessége. A pénz csak eltérő piacképességében különbözik bármilyen más árucikktől.

4. TÖBBÉ VAGY KEVÉSBÉ PIACKÉPES ÁRUCIKKEK

Közgazdaságtani hiba azt feltételezni, hogy két árucikk egy meghatározott gazdaságban és időben pontosan definiálható cserearányban áll egymással, vagyis azokat bármikor határozott mennyiségekben egymásra lehet cserélni. Egyszerűen nem helytálló az a feltételezés, hogy bármilyen piacon egy cikkből 10 mázsa = 2 mázsa egy másik árucikkből = 3 font egy harmadik árucikkből stb. Továbbá a piaci jelenségek legelső megfigyelése azt mutatja, hogy nem tudunk valamely általunk éppen most megvett jószágot azonnal ugyanolyan áron tovább értékesíteni. Ha mégis megpróbálunk egy ruhadarabot, könyvet, vagy műkincset – rögtön vásárlás után, ugyanazon a piacon, még mielőtt a feltételek megváltoztak volna – eladni, könnyen meggyőződhetünk a feltételezés helytelenségéről. Az az ár, amelyért bárki kedve szerint vehet meg egy árucikket egy adott időben és piacon lényegesen különbözik attól az ártól, amelyet ugyanazon cikkért kaphat.

Ez egyaránt áll a nagy- és kiskereskedelmi árakra is. Még az olyan piacképes javak mint a kukorica, gyapot vagy nyersvas sem adhatók el ugyanazon az áron, mint amennyiért vettük őket. A kereskedelem és a spekuláció a világ legegyszerűbb dolgai lennének, ha a „javak objektív megegyezőségének” elmélete helytálló lenne, amely esetben, egy adott piacon adott időben az árukat meghatározott mennyiségben kölcsönösen vissza lehetne cserélni pontosan olyan áron, mint amennyiért vették őket. Akárhogy is, nem létezik általánosítható eladhatóság árucikkek esetében. Igazság szerint még a legjobban szervezett piacokon is akkor vehetünk bármit, amikor akarunk egy bizonyos összegért, vagyis a vételáron, ugyanazon cikket eladni azonban csak veszteséggel tudunk – az eladási áron.³

A jelenlegi árakhoz viszonyított veszteség, amit az szenved el, aki vagyontárgyát el szeretné adni valamely pillanatban, nagyban változó, amint az a kereskedelmet és árupiacokat szemlélő számára első látásra is nyilvánvaló. Ha egy szervezett piacon kell megszabadulni kukoricától, vagy gyapottól, az eladó olyan helyzetben lesz, amelyben bármekkora mennyiséget, bármilyen időben a jelenlegi áron, vagy pár cent veszteséggel tud értékesíteni. Ha azonban nagy mennyiségű selyemárut, vagy ruhát kell értékesíteni, az eladónak rendszerint az ár jelentős mértékű csökkenésével kell számolnia. Még ennél is rosszabb annak a kereskedőnek az esete, akinek csillogászati felszerelést, anatómiai eszközöket, szanszkrit írásokat, vagy hasonlóan nehezen értékesíthető cikkeket kell eladnia.

Ha a javakra úgy tekintünk, mint többé vagy kevésbé piacképes cikkekre, annak alapján, hogy adott időben, adott piacon a jelenlegi áron, vagy több-kevesebb veszteséggel eladhatók, nyilvánvalóvá válik ez az árucikkek közötti különbség. Gyakorlati jelentősége ellenére azonban

³ Szükségszerű különbséget tenni a magasabb kínálati ár – amivel meg kell elégednie az eladónak, akinek adott időkereten belül kell túladnia az árun – és az alacsonyabb keresleti ár között, amely a vevő abbéli szándékából fakad, hogy egy bizonyos időkereten belül vásároljon. Minél kisebb ez a különbség, annál inkább piacképesnek bizonyul az adott árucikk.

nem lehet kijelenteni, hogy ezt a jelenséget a közgazdaság tudománya kellőképpen figyelembe vette volna. Ennek oka az a körülmény, mely szerint az ár jelenségének vizsgálata szinte kizárólag a cserélt áruk mennyiségére terjedt ki és nem arra, hogy azok normál árak mellett, többé vagy kevésbé értékesíthetők. Részben okolható az az átható elvontság is, amellyel az árucikkek piacképességét ez idáig kezelték.

Annak az embernek, aki piacra viszi a javait azzal a feltett szándékkal, hogy megszabaduljon tőlük, azonban egyáltalán nem lényegtelen számára, hogy milyen árat kap értük, annak meg kell felelnie az általános piaci helyzetnek. Ha a különböző áruk különböző piacképességét abból a célból vizsgáljuk, hogy kiderítsük, milyen jelentőséggel bír az adott áru a gyakorlati életben, azt csak úgy tehetjük, ha megvizsgáljuk, hogy többé vagy kevésbé lehet-e azoktól megszabadulni a jelenlegi piaci helyzetnek megfelelően, vagyis azok gazdaságos árán⁴. Egy árucikk tehát többé vagy kevésbé piacképes annak függvényében, hogy milyen sikerességgel lehet azt eladni az általános piaci helyzethez igazodó áron, a gazdaságos áron.

Ezen felül az az időintervallum is felismerhető jelentőséggel bír az árucikk piacképességében, amelyen belül az gazdaságos áron való értékesítésre kerül. Nem érdekes, hogy egy árucikkre a kereslet alacsony-e, vagy a piacképessége csekély, ha a tulajdonos ki tudja várni, hosszú távon végül mindig képes lesz portékáját gazdaságos áron értékesíteni. Azonban mivel ez a feltétel sokszor nincs jelen a szokásos üzletmenet folyamán, gyakorlati szempontból lényeges különbség jön létre az olyan árucikkek között, amelyek elvárhatóan bármikor gazdasági, vagy ahhoz közeli áron túl lehet adni, és azok között, amelyek esetében jórészt nincs ilyen lehetőség, vagy hosszabb-rövidebb ideig várni kell az eladásukkal, máskülönben több-kevesebb árengedménnyel kell számolni.

Ugyancsak számításba kell venni az egyes áruk piacképességének számszerűségét. Néhány árucikk a piacok fejlődésének és a spekuláció következményeként bármikor képes eladásokat generálni gazdaságos, vagy közel gazdasági áron, bármekkora mennyiségben. Más árucikkek eladása csak kisebb mennyiségben lehetséges, amely arányos a rájuk vonatkozó kereslet fokozatos növekedésével, és relatíve alacsonyabb árat generál, ha a kínálat ezt meghaladja.

5. AZ ÁRUCIKKEL KÜLÖNBÖZŐ ELADHATÓSÁGÁNAK OKAI

Tapasztalataink alapján egyes árucikkek gazdaságos áron való eladhatóságát az adott piacon, adott időben a következő feltételek határozzák meg:

1. Azon emberek száma, akiknek szüksége van a szóban forgó árucikkre, és ide sorolható a szükséglet kielégítetlenségének mértéke, és annak újra és újra felmerülő természete is.

⁴ Valamely árucikk kiváló eladhatóságát nem az írja körül kellőképpen, hogy bármilyen áron meg lehet szabadulni tőle, ideértve a vészhelyzeti és baleset okozta kényszerárakat is. Ilyen értelemben véve bármilyen árucikk meglehetősen jól eladható. Magas piacképesség egy jószág esetében azt jelenti, hogy bármikor nagy biztonsággal lehet azon túladni, olyan áron, amely megfelel, vagy legalábbis nem tér el jelentősen a gazdaságos ártól. Egy jószág ára nem gazdaságos az alábbi két tényező függvényében: 1) hiba, tudatlanság vagy önfejlés stb. következményeként; 2) olyan körülmények következményeként, melyek során a jelen lévő kínálat csupán egy része érhető el a szükséglet kielégítésére, vagy azt visszatartják, így ennek folyamán az ár nem tükrözi hűen a gazdasági helyzetet.

2. Ezen emberek vásárlóereje.
3. Az adott árucikk kereslethez viszonyított elérhető mennyisége a piacon.
4. Az árucikk oszthatósága, vagy olyan más metódusok, amelyek által az igénylők között az egyedileg elosztható.
5. A piac fejlődése, különös tekintettel a spekulációra, és végül
6. Az adott cikkre vonatkozó társadalmi és politikai, azok cseréjét és fogyasztását célzó szabályozások száma és természete.

A következő lépés, az árucikkek meghatározott piacokon és meghatározott időkből való eladhatóságának felismeréséhez hasonlóan, azok térbeli és időbeli eladhatóságának meghatározása. Ezen tekintetben szintén megfigyelhetünk a piacokon olyan elemeket, amelyek eladhatósága helytől és időtől függetlenül gyakorlatilag végtelen, és olyanokat, melyek eladása többé-kevésbé limitált.

Az áruk piacképességének *térbeli* határai az alábbiak:

1. Az adott árura való igények térbeli határai.
2. Az adott áruk mozgatásának költsége és ezen költségnek az árucikk értékéhez viszonyított aránya.
3. A szállítás és kereskedelem metódusainak fejlettsége az áruk különböző osztályaihoz viszonyítva.
4. Az adott piacok szervezettsége és az azok közötti „arbitrázs” általi kommunikáció.
5. A kereskedelmi zónák között hatályban lévő megkötések különbségei és azok hatása a helyszínek közötti és nemzetközi kereskedelemre.

Az áruk piacképességének *időbeli* határai az alábbiak:

1. A rájuk vonatkozó igény tartóssága (vagy az áru ezektől való függetlensége).
2. Tartósságuk, vagyis konzerválhatóságuk.
3. Tárolásuk és fenntartásuk költségei.
4. Kamatráták.
5. A piacuk időszakossága.
6. A rájuk irányuló, főleg időbeli spekuláció fejlettsége.
7. Az ezeket terhelő politikai és szociális megkötések, amelyek az áru egyik időpontról a másikba való átvihetőségét szabályozzák.

Mіндеzen körülmények, amelyek meghatározzák az áruk időbeli és térbeli eladhatóságát, valamint annak mértékét, magyarázatot adnak arra, hogy néhány árucikk miért adható el könnyedén, jó bizonyossággal, különösen néhány piacon, vagyis helyi és térbeli korlátokon belül és gyakorlatilag mennyiségi korlát nélkül gazdaságos, vagy ahhoz közeli áron, míg más áruk eladhatósága szűk térbeli és időbeli feltételekhez van kötve, amin belül az értékesítés mindig nehézségekbe ütközik, ha a kereslet felmerülésére nem áll rendelkezésre elegendően tág időkeret. Ez esetben több-kevesebb árcsökkenéssel lehet számolni.

6. A CSEREESZKÖZ LÉTREJÖTTE⁵

A cserekereskedelem központjaiban már régóta általános az az észrevétel, hogy egyes árukra nagyobb, tartósabb és hatékonyabb a kereslet mint másokra, amelyek bizonyos szempontból kevésbé kívánatosak. Az előbbieket jellemzője, hogy az igény rájuk univerzális, és a javak korlátozott számban jelenlévő természeténél fogva ez az igény soha nincs teljes mértékben kielégítve. Ezen felül az a személy, aki meghatározott mennyiségű javakat óhajt a sajátjaira cserélni, jobb helyzetben van, ha ehhez hasonló árucikkeket visz a piacra, mint ha áru nem, vagy nem ilyen mértékű előnyökkel rendelkezik. Ilyesmik birtokában nem csupán a kilátásai jobbakké, könnyebbek és biztonságosabbak arra nézve, hogy végül milyen árukra kíván szert tenni, de a birtokában lévő árukra jelentkező stabilabb és áthatóbb gazdasági igény okán, az általuk kapott árak is gazdasági árak lesznek. Ilyen körülmények között, ha bárki bármiféle árut visz piacra, amelyek eladhatósága az adott piacon alacsony, akkor nem csupán az lesz a célja, hogy azokat az árukat beszeresse, amelyekre szüksége van, hanem olyan árucikkeket is be akar szerezni, amelyek – még ha igénye nincs is rájuk – eladhatósága magasabb az övéinél. Ezáltal nem teljesül ugyan a végső célja, miszerint olyan javakra tegyen szert, amelyekre ténylegesen szüksége van, azonban ehhez a céljához kétségtelenül közelebb kerül. Egy közbenső árucikk fondorlatos bevonásával közelebb kerül ahhoz a kilátáshoz, hogy biztonságosabban és gazdaságosabban teljesítse célját, mint ha a közvetlen cserére hagyatkozott volna. Úgy tűnik, ez a folyamat játszódott le mindenütt a világon. Különböző embereket vezetett a saját gazdasági érdekük és növekvő tapasztalatuk szokások, vagy törvényi megkötések nélkül, de még a közjó szem előtt tartása nélkül is, hogy cserére szánt áruikat olyan, szintén cserére szánt árukra cseréljék, amelyek eladhatósága magasabb.

A forgalom térbeli kiterjedésével és egyre bővülő, időn átnyúló elhúzóásával minden gazdasági szereplő rájön a saját gazdasági érdekeiből, igényei kielégítése okán, hogy jobban jár, ha saját kevésbé eladható áruit azokra a különleges cikkekre cseréli, melyek azon kívül, hogy a helyi piacon rendkívüli módon eladhatók, mind időben, mind térben széles körben keresettek lehetnek. Ezeket az árukat költségességük, szállíthatóságuk és konzerválhatóságuk (mely szorosan kapcsolódik az állandó és sok helyen jelenlévő igényhez) minősíti, tulajdonosukat pedig felruhazza azzal a lehetőséggel, hogy ne csak „itt” és „most”, hanem térben és időben is bármikor gazdasági áron jusson mindenféle piaci jószághoz.

Így válhatott valóra, hogy amint az ember egyre inkább megérezte a cserével járó gazdasági előnyöket – egy jó meglátás elterjedésével és az ehhez kapcsolódó gazdasági lépés szokássá válásával –, azok az árucikkek, amelyek térben és időben is leginkább eladhatók lettek minden piacon azok az áruk, amiket nem csupán mindenkinek érdekében állt elfogadni saját, kevésbé eladható áruikért cserébe, hanem amiket kifejezetten szívesen elfogadtak azokért. Ezek kiváló eladhatósága csupán az összes többi árucikk kevésbé eladhatóságának függvénye, és ezáltal válhattak általánosan elfogadott csereeszközökké.

Nyilvánvaló a szokás jelenségének fontossága egy ilyen hasznos csereeszköz létrejöttében. Minden kereskedő gazdasági érdekében áll, hogy saját kevésbé eladható árucikkeket jobban

⁵ Lásd: cikkem „Geld” in the *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (Dictionary of Social Science), Jena, 1891, iii, p. 730 et seq.

eladhatókra cserélje. De a csereeszköz akaratlagos adoptálása feltételezi ezen érdekek tudatos-ságát azok részéről, akiknek el kell fogadniuk sajátjaikért cserébe olyan árucikkeket, amelyek valószínűleg számukra alapvetően hasztalanok. Bizonyos, hogy ez a tudás nem jelenik meg egyszerre egy társadalom minden tagjánál. Csak akkor kezdődik a folyamat, amikor a gazdasági szereplők egy részcsoportja felismeri az eljárás előnyét – ami önmagában független az általános csereeszközként való elismertségtől –: jóval közelebb viszi őket azon céljaikhoz, hogy szert tegyenek olyan árucikkekre, amelyekre valóban igényük van. Az azonban bizonyos, hogy nincs jobb módja mások felvilágosításának gazdasági érdekeiket illetően, mint demonstrálni számukra a gazdasági folyamat sikerességét saját céljaik elérésében. Ebből világossá válik az is, hogy egy csereeszköz létrejöttében semmi sem lehetett sokkal hasznosabb, mint hogy a legjobb képességű és legtehetségesebb gazdasági szereplők céljaik eléréséhez, jelentős időn keresztül bizonyos rendkívül piacképes árukat használnak minden más árucikkal szemben. Ezáltal a szokás és gyakorlat nem kis mértékben járult hozzá, hogy javakat, amelyek bármikor a legpiacképesebbek voltak, a többség, majd végül minden gazdasági szereplő elfogadja saját kevésbé piacképes jószágaiért, sőt egyenesen a célból fogadja el azt elsősorban, hogy utána tovább cserélje azt. Javakat, amelyek ezáltal a csereforgalom általánosan elfogadott médiumaivá váltak, a németek a „gelten”, mint fizetni szóból „Geld”-nek nevezték el, míg más nemzetek a pénzt nagyrészt annak anyaga⁶, az érme formája⁷ vagy akár különböző érmék fajtája⁸ után nevezték el.

Egy csereeszköz számára nem lehetetlen, hogy egyszerre szolgálja a legvilágosabb értelemben vett közjót, és legyen törvénybe iktatva, mint például a szociális intézmények. Azonban ez nem az elsődleges és nem is az egyetlen módja a pénz elterjedésének; ez jóval inkább a fentebb felvázolt folyamat eredménye, beleértve azt is, hogy a folyamat lényege igencsak hiányos lenne, ha csupán „organikusként”, tekintenénk rá, vagy a pénzt neveznénk „alapvetőnek” vagy „ősi képződménynek” stb. A történelmileg megalapozatlan feltételezéseket félretéve, csak akkor juthatunk el a pénz eredetének teljes körű megértéséhez, ha a szociális folyamatra, amit vizsgálunk, spontán eredményként tekintünk, tehát a társadalom néhány egyedi tagja erőfeszítésének előre meg nem fontolt eredményére, akik lassanként megkülönböztették a különböző árucikkek piacképességét.⁹

7. A CSEREESZKÖZÖK ÉS EGYÉB CIKKEK MEGKÜLÖNBÖZTETÉSÉNEK FOLYAMATA

Amint a relatíve legpiacképesebb árucikkekből „pénz” lett, az esemény folyamánként először jelentősen megnövekedett azok piacképessége. Minden gazdasági szereplő, aki áruvit a piacra vitte, hogy azokból másféle javakra tegyen szert, innentől kezdve erősen érdekelt abban, hogy első

⁶ A héber *keseph*, a görög *argurion*, a latin *argentum*, a francia *argent* stb.

⁷ Az angol *money*, a spanyol *moneda*, a portugál *moeda*, a francia *monnaie*, a héber *maoth*, az arab *fulus*, a görög *nomisma* stb.

⁸ Az olasz *danaro*, az orosz *dengi*, a lengyel *pienondze*, a bohém és szász *penise*, a dán *penge*, a svéd *penningar*, a magyar *pens* atb. (i.e. *denare* = *Pfennige* = *penny*).

⁹ Ld. ezzel kapcsolatban saját *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 1871, p. 250 et seq.

körben javait olyan cikkekre cserélje, amikből pénz lett. Ezen személyeknek a kevésbé eladható áruiknak a leginkább eladható pénzre való cseréje által nem csupán az esélyeik javultak, mint idáig, hanem egyenesen teljes biztonsággal tehetek szert a piacon jelen lévő bármilyen javak övéikkel megfeleltethető mennyiségére. Irányításuk mindezek felett csupán döntéseik és kedvük függvénye. *Pecuniam habens, habet omnem rem quem vult habere.* (Magyarul: „Ha pénzünk van, akkor mindenünk van, amit csak megkívánunk.”)

Másfelől viszont mindenki, aki bármi mást visz piacra pénzen kívül, valamiféle hátrányba kerül. Ahhoz, hogy ők is hozzájussanak ugyanahhoz a vásárlási képességhez a piacon, mint a pénzzel rendelkezők, elsőként saját cserélhető javaikat kell pénzre váltaniuk. Ezen gazdasági hátrány természete megmutatkozik abban, hogy elsőként azt a nehézséget kell leküzdeniük, hogy pénzzé kell tenniük cserélésre szánt javaikat, hogy pénzhez jussanak és ennek révén hozzájuthassanak ahhoz az árucikkhez, amire szükségük van; ez egy olyan akadály, amellyel annak a személynek már nem kell megküzdenie, akinek pénz van a birtokában.

A gyakorlati életben ennek a jelentősége meglehetősen nagy, mivel az, aki kevésbé eladható árukat visz a piacra, nem feltétlenül tudja leküzdeni ezt az akadályt, mivel az olyan körülményeken is múlik, melyek fölött az alkudozónak nincs hatalma. Minél kevésbé piacképes az áruja, annál inkább ki van téve a gazdasági ár csökkentésének, vagy meg kell elégednie a várakozással mindaddig, amíg lehetővé nem válik számára a gazdasági áron való átalakítás. Mindazok, akik szeretnék bármiféle javaikat a monetáris gazdaságban cserére bocsátani, nem lehetnek biztosak azonnali sikerükben, de még abban sem, hogy előre meghatározott időn belül képesek azokat gazdasági áron elcserélni. Minél kevésbé piacképes a gazdasági szereplő által piacra vitt jószág, annál inkább hátrányban lesz saját céljai tekintetében azokkal szemben, akik pénzt visznek a piacra. Vegyük például egy készletnyi sebészi műszer tulajdonosát, aki hirtelen ínség, vagy hitelezők okán kénytelen azt pénzre váltani. Az ezekért kapott árak túlnyomó részt véletlenszerűek lesznek; a javai piacképessége korlátozott, az értük kapott ár nagyrészt kiszámíthatatlan. Ugyanez igaz minden olyan átváltásra, amelyek az idő szorításában kötöttek¹⁰. Teljesen más az esete annak, aki olyan árucikkkel érkezik a piacra, amiből pénz lett és azt akarja a piacon kapható más javakra cserélni. Ő a saját céljait nem csupán biztosan, hanem ráadásul olyan áron fogja elérni, ami megfelel az adott piaci körülményeknek. A gazdasági szokás olyannyira biztossá tette, hogy pénzért a piacon jelen lévő bármilyen árucikk beszerezhető a gazdasági helyzettől függően bármikor, hogy nagyrészt már tudatában sem vagyunk annak, hány tranzakciót hajtunk végre naponta, amelyek igényeinkre tekintettel kötelező jellegűek. Ezzel szemben a bírósági árverések, a természetüknél fogva bennük mutatkozó gazdasági hátrány okán, a résztvevők számára könnyen felismerhetők. Ebből kifolyólag az lett azon árucikk különlegessége, amiből a pénz kialakult, hogy birtoklása bármikor, vagyis általunk megfelelőnek ítélt bármely időpontban, teljes irányítást biztosított a piacon elérhető minden jószág fölött, és mindezt általában a piaci helyzethez igazított áron; ezzel szemben másfajta javak által biztosított irányítás a piaci javak felett viszonylag vagy abszolút módon bizonytalan.

¹⁰ Ebben rejlik annak a magyarázata, hogy a kényszereladások, különös tekintettel a zárolás alá vételre, szabályszerűen miért vonják maguk után annak az embernek a gazdasági csődjét, aki ellen alkalmazzák őket és nagyobb mértékben az adott vagyontárgyét, amelyre irányulnak. Ezen gazdaságellenes vonás közelebbi vizsgálata szükségszerűvé teszi a folyamat törvényi megreformálását.

Ezáltal annak a hatása, hogy a relatíve legpiacképesebb javakból pénz lesz, az, hogy idővel egyre fokozódik a pénz és minden másféle árucik piacképessége közötti különbség. Ez a piacképesség egy csapásra megszűnik fokozatos lenni, és bizonyos szemszögből nézve abszolúttá válik. A mindennapi élet szokásában és a jogtudományban, ami jórészt szorosan követi a mindennapi élet fogalmait, két részre oszlik a kereskedelem – javak, amikből pénz lett és javak, amikből nem. A kettő közti megkülönböztetés alapja pedig a fentebb vázolt piacképességében rejlik – a gyakorlati életben ez jelentős különbség, amely még nagyobb hangsúlyt kap az állami beavatkozások által. Továbbá ez a megkülönböztetés megjelenik a nyelvhasználatban is az olyan szavakhoz társuló jelentésekben, mint „pénz”, „áruk”, „megvenni” és „csere”. Mindazonáltal ez teszi lehetővé a vevő eladóval szembeni felsőbbrendűségének magyarázatát is, amely már ugyan sokszor figyelembe lett véve, azonban mégsem lett mostanáig megfelelőképpen kifejtve.

8. A NEMESFÉMEK PÉNZZÉ VÁLÁSA

Azok az árucikkek alakultak pénzzé egy államon belül, amelyek a térbeli és időbeli adottságok függvényében a legpiacképesebbeknek bizonyultak, azonban fajtájuk államonként különböző lehet. Az ok, amiért a nemesfémekből lett a csereeszköz – először néhány helyen, egy-egy államon belül, majd minden gazdaságilag fejlett civilizációban –, arra vezethető vissza, hogy messze a legnagyobb a piacképessége minden más árucikkal szemben, és ezzel egy időben speciálisan megfelel a pénzzel járó és attól elvárható funkcióknak.

Nem létezik olyan népcsoport, amelyben ne alakult volna ki már a civilizáció kezdetén egy mohó vágy a nemesfémek után, primitív időkben a hasznosságuk és figyelemreméltó szépségük, később pedig formálhatóságuk és építészeti dekorációként való alkalmazhatóságuk okán; különösen díszekben és hajókon lehetett ezeket látni. Természetes ritkaságuk ellenére, földrajzilag több helyen előfordulnak, és a többi fémmel szemben könnyen bányászhatók és megmunkálhatók. Ezen felül a belőlük elérhető mennyiség aránya a rájuk irányuló igény teljességéhez mérve olyan csekély, hogy a kielégítetlen, vagy nem teljes mértékben kielégített igény mindig relatíve nagy – többé-kevésbé nagyobb a más, szintén fontos, ám nagyobb mennyiségben elérhető árucikkekhez képest. Azok az emberek tudnak a leghatékonyabban alkudozni, akik leginkább szeretnének nemesfémekre szert tenni igényeik kielégítése céljából, és ők azok, akik a legügyesebbek a piacon való cserekereskedelemben, s emiatt nekik különösen szükségük van nemesfémekre. Ezzel együtt a nemesfémekre fennálló igény kiterjed azokra is, akik ugyan kevésbé ügyesen kereskednek a piacon, annak okán, hogy a nemesfémeket könnyű kisebb darabokra felosztani, és ennek révén akár kis mennyiség elköltésével is kielégíthetik igényeiket. Ezen felül a nemesfémek térbeli és időbeli eladhatósága is igen kiterjedt; egyrészt ez a rájuk fennálló térben kiterjedt általános igénynek és szállításuk értékükhöz viszonyított alacsony költségének, másrészt pedig korlátlan tartósságuk és felhalmozásuk olcsóságának eredménye. Nem létezik olyan nemzeti gazdaság, amely meghaladta volna a fejlődés első néhány szakaszát, amelyekben a nemesfémek eladhatósága számos szemszögből – személyesen, mennyiségileg, térben és időben – akár a minimálisan kicsit is túlmenően korlátozva lenne. Kétség sem férhet hozzá, hogy már jóval a csereeszközzé válás előtt is minden embernek tényleges igénye volt minden ilyen árucikkra, amely a piacig eljutott.

Ebből kifolyólag jöttek létre azok a körülmények, amelyek okán ezek a nemesfémek pénzzé alakultak. Ilyen helyzetben bárki előtt, akinek rendelkezésére álltak ezek a nemesfémek, nem

csupán annak a lehetősége állt nyitva, hogy bármely piacon, bármikor és gyakorlatilag korlátlan mennyiségben átváltsa őket, de mindezt – és ezt az eladhatóságuk kritériumainak folyományaként – olyan áron tegye, amely megfelel az általános piaci helyzetnek, vagyis *gazdasági áron*. Az aránylag erős, kitartó és mindenütt jelen lévő igény a leghatékonyabban alkudozók részéről odáig vezetett, hogy nagyrészt hatástalanítja az olyan, más cikkekre érvényes ártényezőket, mint pillanatnyi ár, vészhelyzetek, balesetek stb. Költségességük, tartósságuk és könnyű fenntartásuk okán ezekből lettek a felhalmozás eszközei és a leginkább preferált kereskedelmi instrumentumok.

Ilyen körülmények között, az intelligensebb alkudozók – majd később mindenki – köreiben az lett az elterjedt gondolat, hogy a cserére szánt árucikkeket első körben nemesfémekre cseréljék, vagy erre irányuljon tevékenységük. Már pusztán ebből a funkciójukból véve is adódott, hogy a nemesfémekből csereeszköz lett. Más szóval ettől kezdve olyan árucikkekként funkcionáltak, amelyekre mindenki saját piaci javait kívánja elcserélni, nem azok elfogyasztása céljából, hanem teljes egészében különleges piacképességük okán, vagyis, hogy azokat tovább cseréljék olyan javakra, amelyek előnyösek számukra. Mindez nem véletlenszerűség, állami nyomásgyakorlás vagy kereskedői konszenzus eredménye. Saját önérdékük megvalósításának folyamánya, hogy minden gazdaságilag fejlettebb nemzet pénzként fogadta el a nemesfémeket, amint azokból elegendő mennyiség lett összegyűjtve és bevezetve a kereskedelmi életbe. Az olcsóbbtól a drágábbig vezető pénznemek kifejlődése hasonló okozatokra vezethető vissza.

Ezt a folyamatot anyagilag segítette az a fejlődés, amely a nemesfémek és egyéb, kisebb-nagyobb mértékben ingadozó árucikkek arányszámában következett be. Ezzel szemben mindez áll minden más árucikkre, amelynek árfolyama stabilabb, főként azon különleges körülmények okán, amely azok csereforgalmát, fogyasztását és előállítását érinti, és így árukat az úgynevezett belső értékük határozza meg. További ok, hogy minden ember elsődleges célja (vagyis mielőtt olyan javakra tesz szert, amik közvetlen módon hasznosan számára), hogy a birtokában cserére szánt állományt nemesfémekbe fektesse, vagy arra cserélje azt. Ezen felül a nemesfémek homogenitása és azon képessége, hogy ezek után *res fungibiles*-ként szolgáljon, olyan szerződésekhez vezetett, amelyek megkönnyítették a csereforgalmat, ez pedig tovább gerjesztette a nemesfémek piacképességét. Végül a nemesfémek legpiacképesebb áruvá válását az is elősegítette, hogy különleges fizikai tulajdonságaik – mint színük, csengésük, és nemesfémtartalmuk könnyen megállapíthatósága – miatt viszonylag könnyű felismerni őket. Szintén kedvező fizikai tulajdonságuk, hogy könnyű jelet verni rájuk, ami révén kontrolálható minőségük és súlyuk. Mindez szintén hozzájárult piacképességük növekedéséhez.

9. AZ ÁLLAMHATALOM BEFOLYÁSA

A pénzt nem törvény hozta létre. Eredetét tekintve szociális, nem pedig állami intézmény. Idegen számára az állam tekintélyéből származó szankció. Másrésztől viszont állami elismertséggel és szabályozással ez a szociális intézmény tökéletesedett és alkalmazkodott a fejlődő kereskedelem támasztotta változatos igényekhez, épp úgy, mint ahogy a szokásjog fejlődött és lett szabályozva állami törvények által. Eredetileg ugyan a nemesfémeket is ugyanúgy súlyuk alapján cserélték, mint más árucikkeket, azonban végül érmék formájába öntve az alapvetően magas piacképességük jelentősen tovább fokozódott. Az érme formában történő rögzítése (*Wertstufen*) és az érmébe vert darabok bevezetése és karbantartása, a közbizalom elnyerése és

az eredetiségükben, súlyukban, finomságukban és végül fenntartható cirkulációjukban támadt kételyek eloszlata után végül eljutottunk oda, hogy mindenhol elismert és fontos állami adminisztrációs eszköz lett.

A kereskedelemben és a fizetésben jelentkező nehézségek, amelyek az egymással valutaként versengő különböző árucikkek és egyéb körülmények miatt jönnek létre, bizonytalansághoz vezetnek és szükségserűvé teszik a forgalomban lévő cikkek többszörös átváltását. Mindez elvezetett bizonyos árucikkek törvényileg pénzként való elismeréséhez, és ahol egynél több jószágból lett törvényes fizetőeszköz, a törvény meghatározta az azok közötti átváltási rátákat.

Mindezen intézkedések azonban nem hoztak létre pénzt a nemesfémekből, csupán tökéletesítették abbéli funkcióikat.